

Sylvia Pieńkowska-
-Kamieniecka*
Damian Walczak**

Formalne i nieformalne zabezpieczenie emerytalne – postawy i oczekiwania Polaków wobec zmian demograficznych, społecznych i ekonomicznych. Kontekst europejski

Formal and informal retirement security – Poles' attitudes and expectations in the face of demographic, social and economic changes. European context

The aim of the article is to discuss the importance of formal and informal sources of retirement security of Poles in the face of current economic, social and demographic changes. Formal sources are understood as the institutional pension security (regulated by law), while the informal source will be primarily considered to be family support (the so-called natural pension security). Following the introduction, the first section shows demographic trends in Poland and refers to pension security from the public pension system. The second section presents data sources and research methods used in the article. The third section shows the results of research on planned protection in old age. The fourth part discusses and concludes the results of the study. The research shows that not many Poles save for old age, counting on the support of the state and children.

DOI	https://doi.org/10.31268/StudiaBAS.2022.30
Słowa kluczowe	emerytura, system emerytalny, demografia, starość
Keywords	pension, pension system, demography, old age
O autorach	* doktor nauk ekonomicznych, adiunkt, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Katedra Finansów • ✉ sylvia.pienkowska@uwm.edu.pl • https://orcid.org/0000-0002-5818-2658 ** doktor hab., prof. UMK, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Katedra Zarządzania Finansami • ✉ dwalczak@umk.pl • https://orcid.org/0000-0002-2986-9928



Artykuł został udostępniony na licencji Creative Commons – Uznanie Autorstwa 3.0 Polska (CC BY 3.0 PL).

Wstęp

Zabezpieczenie na starość staje się coraz istotniejszym problemem. Wynika to głównie z dwóch powodów – pozytywnego, czyli dłuższego trwania życia współcześnie niż w momencie kształtowania się systemów emerytalnych na świecie¹, oraz negatywnego, czyli zmiany struktury

1 Wraz z nastaniem pandemii COVID-19 i nadmiarową liczbą zgonów od 2020 r. oczekiwane średnie dalsze trwanie życia kobiet i mężczyzn w wieku 60 lat zaczęło się skracać. Według komunikatu Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z 2022 r. wyniosło ono 238,9 miesiąca i było krótsze o 8,8 miesiąca w stosunku do 2021 r. i o 22,6 miesiąca w stosunku do 2020 r. Z punktu widzenia osób, które złożą wnioski o przyznanie świadczenia emerytalnego od kwietnia 2022 r. do marca 2023 r., jest to sytuacja korzystna pod względem finansowym (nominalna wartość ich świadczeń będzie wyższa). Zob. Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 28 marca 2022 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2022, poz. 372); Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 marca 2021 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2021, poz. 307); Komunikat Prezesa

wiekowej społeczności², która skutkuje ograniczeniem najstarszej formy zabezpieczenia na starość, czyli wsparcia rodziny, w szczególności dzieci³. W związku z powyższym indywidualne zabezpieczenie na starość jest bardzo ważne. Polacy, gdy myślą o starości, głównie opierają się na systemie emerytalnym (powszechnym, zaopatrzeniowym, rolniczym) i liczą na rodzinę, rzadziej zaś oszczędzają w III filarze.

Przeobrażenia demograficzne, które oddziałują również na zmiany ekonomiczne, społeczne oraz kulturowe, wywołują wiele skutków dla systemów emerytalnych i tym samym ich beneficjentów⁴. Wydłużanie się przeciętnego trwania życia, a tym samym coraz dłuższy okres pobierania emerytury, niskie wskaźniki aktywności zawodowej wśród powiększającej się grupy osób w wieku starszym⁵, powstanie zinstytucjonalizowanych systemów zabezpieczenia społecznego (w tym emerytalnego), a wraz z tym zanikanie tradycyjnych (opiekuńczych) funkcji rodziny oraz kolejne reformy systemów emerytalnych wpłynęły i coraz bardziej wpływają na sytuację finansową w okresie starości. Ponieważ publiczny system emerytalny funkcjonujący na zasadach zdefiniowanej składki nie oferuje już tak hojnych świadczeń, jak te pochodzące z systemu zdefiniowanego świadczenia⁶, kwestia dodatkowego zabezpieczenia emerytalnego w celu zapewnienia adekwatnych dochodów w okresie starości jest w Polsce szczególnie istotna⁷.

Celem artykułu jest omówienie znaczenia formalnych i nieformalnych źródeł zabezpieczenia emerytalnego Polaków wobec aktualnych zmian ekonomicznych, społecznych i demograficznych. Przez źródła formalne jest rozumiane instytucjonalne zabezpieczenie emerytalne (uregulowane prawnie), natomiast jako źródło nieformalne będzie rozpatrywane przede wszystkim wsparcie rodziny (tzw. naturalne zabezpieczenie emerytalne).

W artykule najpierw przeanalizowano podejście Polaków do oszczędzania i czynniki determinujące oszczędzanie (w tym o charakterze międzypokoleniowym), a w następnej kolej-

Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 26 marca 2020 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2021, poz. 326).

- 2 M. Buszko, D. Krupa, D. Walczak, *Rynek finansowy wobec starzejącego się społeczeństwa*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 437, s. 87–94, <https://doi.org/10.15611/pn.2016.437.08>;
- S. Pieńkowska-Kamieniecka, *Diagnosis of the Behavioural Basis of Decisions Made in the Area of Pension Provision and Application in Stimulating Additional Savings for Old Age*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka” 2019, nr 3, s. 79–96, https://doi.org/10.32088/0000_8;
- I. Brukwicka, I. Dudzik, *The Consequences of Ageing for the Polish Economy*, „VUZF Review” 2021, t. 6, nr 4, s. 157–163, <https://doi.org/10.38188/2534-9228.21.4.17>.
- 3 J. Franaszek, *Systemy emerytalne a rozrodczość*, „Ekonomista” 2012, nr 5, s. 645–661.
- 4 P. Russel, *Wpływ zmian demograficznych na system emerytalny w Polsce*, „Infos” 2016, nr 3(207).
- 5 K. Bielawska, *Economic Activity of Polish Pensioners in the Light of Quantitative Research. Equilibrium*, „Quarterly Journal of Economics and Economic Policy” 2019, t. 14, nr 1, s. 149–165, <https://doi.org/10.24136/eq.2019.007>.
- 6 Systemy emerytalne w Europie po drugiej wojnie światowej ewaluowały w kierunku coraz bardziej hojnych. W latach 90., w obliczu niekorzystnych zmian demograficznych i niemożności utrzymania systemów emerytalnych w dotychczasowym kształcie, nastąpił zwrot od hojnych systemów ku adekwatnym. A. Pleśniak, *Konsekwencje przemian demograficznych w świetle adekwatności i stabilności systemów emerytalnych*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 167 [Polityka społeczna wobec przemian demograficznych], s. 49.
- 7 S. Pieńkowska-Kamieniecka, J. Rutecka-Góra, P. Kowalczyk-Rólczyńska, M. Hadryan, *Readability, Efficiency and Costliness of Individual Retirement Products in Poland*, „Quarterly Journal of Economics and Economic Policy” 2021, t. 16, nr 1, s. 45–74, <https://doi.org/10.24136/eq.2021.002>.

ności poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy Polacy oczekują od państwa podjęcia działań w celu wyrównywania dochodów w społeczeństwie (w trakcie całego życia) i jak ta sytuacja wygląda z perspektywy obywateli innych państw europejskich. Istotne badawczo było przede wszystkim poznanie, na kogo – wobec coraz niższych świadczeń z publicznego systemu emerytalnego – liczą Polacy w zakresie zabezpieczenia finansowego w okresie starości, jaka jest w tym rola państwa oraz rodziny, w szczególności dzieci jako osób potencjalnie jeszcze aktywnych zawodowo.

Tło demograficzno-społeczno-ekonomiczne

Proces starzenia się społeczeństw jest obecnie zjawiskiem powszechnie obserwowanym na świecie, choć zachodzi z różną dynamiką w różnych częściach globu⁸. Niewątpliwie dyskusja o zmianach demograficznych – obecnych i prognozowanych – należy do najczęściej podejmowanych na poziomie zarówno krajowym, jak i międzynarodowym⁹. Ludność Polski starzeje się w szybszym tempie niż w większości innych państw europejskich. Z danych Eurostatu wynika, że mediana wieku w Polsce w 2021 r. wyniosła 41,6 roku (przy średniej UE wynoszącej 44,1 roku), jednakże w okresie ostatniej dekady wzrosła o 3,4% (przy średniej UE na poziomie 2,5%). Na niekorzystne zmiany w strukturze demograficznej danego państwa wpływa wiele czynników zarówno negatywnych, jak i pozytywnych. Generalnie starzenie się ludności jest pochodną dwóch zasadniczych zjawisk: podczas gdy osoby starsze żyją coraz dłużej, w tym samym czasie osoby młodsze rodzą coraz mniej dzieci. Istotnym, trzecim czynnikiem wpływającym na strukturę wiekową ludności mogą być migracje międzynarodowe. Kluczowe są jednak saldo migracji oraz ich kierunek, stanowią one bowiem o zachowaniach migrantów, również w zakresie przejmowanych przez nich wzorców prokreacyjnych¹⁰. Współcześnie w około dwóch trzecich państw na świecie wskaźnik dzietności jest na poziomie poniżej tzw. proggu zastępowalności pokoleń, tj. na poziomie 2,1¹¹. Dotyczy to również Polski, gdzie wskaźnik dzietności poniżej

8 S.H. Preston, A. Stokes, *Sources of Population Aging in More and Less Developed Countries*, „Population and Development Review” 2012, t. 38, nr 2, s. 221–236, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2012.00490.x>.

9 M. Polakowski, *Społeczne i ekonomiczne konsekwencje starzenia się społeczeństw a główne kierunki reform systemów emerytalnych w Europie*, „Studia BAS” 2012, nr 2(30) [*Starzenie się społeczeństwa polskiego*, red. G. Ciura, W. Zgliczyński], s. 169.

10 Migracje z państw słabiej rozwiniętych czy rozwijających się do państw bardziej uprzemysłowionych mogą wpłynąć na zmniejszenie się ogółu populacji na świecie w porównaniu z sytuacją, gdyby migracje nie występowały. Dzieje się tak wówczas, gdy migracje zachodzą z krajów o wysokich wskaźnikach dzietności do krajów o niskich wskaźnikach dzietności. Ponieważ imigranci zazwyczaj przyjmują i transferują do swoich państw ojczystych wzorce i modele z państw przyjmujących, są oni potencjalnymi sprawcami dyfuzji demograficznej w krajach ich pochodzenia i wpływają na zmniejszenie się liczby urodzeń wśród niemigrującej populacji. Zob. P. Fargues, *The Demographic Benefit of International Migration: Hypothesis and Application to the Middle Eastern and North African Contexts*, „Policy Research Working Papers” 2006, nr 4050, <https://doi.org/10.1596/1813-9450-4050>.

11 S. Harper, *Economic and Social Implications of Aging Societies*, „Science” 2014, t. 346, nr 6209, s. 487, <https://doi.org/10.1126/science.1254405>.

tej granicy jest notowany od 1989 r.¹² Problemem jest również rosnący wskaźnik obciążenia ekonomicznego, a więc odsetek ludności w wieku nieprodukcyjnym w liczbie osób w wieku produkcyjnym (tabela 1).

Tabela 1. Podstawowe wskaźniki demograficzne i ekonomiczne powiązane z zabezpieczeniem emerytalnym w Polsce w latach 2013–2021

Wyszczególnienie	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Współczynnik dzietności (%)	1,26	1,29	1,29	1,36	1,45	1,43	1,42	1,38	1,32
Ludność w wieku od 0 do 17 lat w ogólnej ludności (w %)	18,2	18,0	18,0	17,9	18,0	18,0	18,1	18,2	18,2
Ludność w wieku od 18 do 59/64 lat w ogólnej ludności (w %)	63,4	63,0	62,4	61,9	61,2	60,6	60,0	59,5	59,2
Ludność w wieku 60/65 lat i więcej w ogólnej ludności (w %)	18,4	19,0	19,6	20,2	20,8	21,4	21,9	22,3	22,6
Współczynnik obciążenia ekonomicznego (w %)	57,7	58,7	60,3	61,6	63,4	65,0	66,7	68,1	68,9
Przeciętne świadczenie emerytalne / przeciętne wynagrodzenie (w %)	61,7	61,8	61,5	60,3	58,5	56,4	54,8	54,8	53,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Makroekonomicznych Głównego Urzędu Statystycznego, <https://bdm.stat.gov.pl> [dostęp: 22 lipca 2022 r.]; Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2016, 2017*, s. 35; Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2021, 2022*, s. 39.

Z analizy danych zawartych w tabeli 1 wynika, że po uwzględnieniu ogółu ludności Polski odnotowany w 2021 r. spadek udziału osób w wieku od 18 do 60/64 lat w porównaniu z 2013 r. (o 4,2 p.p.) był spowodowany wyłącznie wzrostem udziału osób w wieku powyżej 59/64 lat (o 4,2 p.p.), bez zwiększania się odsetka osób najmłodszych, tj. do 17. roku życia. Z projekcji demograficznych Komisji Europejskiej¹³ wynika, że udział osób w wieku co najmniej 65 lat w ogólnej populacji Polski przez kolejne dekady będzie się zwiększał do 25,5% w 2040 r. oraz 30,4% w 2050 r. Niekorzystne zmiany w wielkości i strukturze wiekowej danej populacji są problemem globalnym¹⁴, który będzie się nasilał i stwarzał wiele wyzwań finansowych w kluczowych obszarach gospodarki, życia ekonomicznego i zabezpieczenia socjalnego ludności. Powiększa się bowiem grupa osób korzystających z usług i transferów pieniężnych finansowanych przez zmniejszającą się populację osób aktywnych zawodowo¹⁵. W okresie minionych 30 lat

12 W 1989 r. spadł do poziomu 2,08 z 2,15 w 1988 r., <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/> [dostęp: 2 września 2022 r.].

13 European Commission, *The 2021 Ageing Report. Economic & Budgetary Projections for the EU Member States (2019–2070)*, May 2021, „Institutional Paper” 2021, nr 148, s. 337, <https://doi.org/10.2765/844455>.

14 C.J.L. Murray, *Population and Fertility by Age and Sex for 195 Countries and Territories, 1950–2017: A Systematic Analysis for the Global Burden of Disease Study 2017*, „The Lancet” 2018, t. 392, nr 10159, s. 2037, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)32278-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)32278-5).

15 J. Lynch, *Age in the Welfare State: The Origins of Social Spending on Pensioners, Workers, and Children*, Cambridge University Press, New York 2006, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606922>.

wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej zreformowały swoje systemy emerytalne, czym stworzyły przestrzeń dla publiczno-prywatnej konstrukcji zabezpieczenia dochodów na starość¹⁶. Również w Polsce dokonano zmian w zakresie finansowania świadczeń, a także ustalania ich wysokości. W systemie emerytalnym finansowanym od 1999 r. repartycyjnie-kapitałowo (zamiast uprzedniego finansowania repartycyjnego) założono, że wysokość przyszłej emerytury jest ustalana na podstawie wcześniej uzyskanych uprawnień zarówno tych repartycyjnych, jak i kapitałowych¹⁷ oraz przeciętnego dalszego trwania życia w momencie przejścia na emeryturę¹⁸. Przejście od formuły zdefiniowanego świadczenia do formuły zdefiniowanej składki powoduje poważne konsekwencje społeczne i ekonomiczne¹⁹. Wobec zmniejszania się liczby osób uprawnionych do świadczeń naliczanych według tzw. starych zasad (formuły zdefiniowanego świadczenia) i powiększania się liczby osób, dla których emerytury naliczane są według tzw. nowych zasad (formuła zdefiniowanej składki), pogarsza się – jak wynika z danych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) – ogólna relacja przeciętnej emerytury do przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce kraju²⁰. W 2021 r. nowo przyznane przeciętne świadczenie emerytalne wypłacane przez ZUS z systemu według zasad zdefiniowanej składki wynosiło 2769,73 zł oraz było niższe o 110,3% od przeciętnego świadczenia naliczanego w systemie zdefiniowanego świadczenia i różnica ta corocznie się powiększa (w 2013 r. było niższe o 61,1%). Pogarsza się również relacja przeciętnego miesięcznego świadczenia wypłacanego przez ZUS do przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pomniejszonego o obowiązkową składkę na ubezpieczenie społeczne. W 2021 r. wyniosła ona 53,5% wobec 61,7% w 2013 r. Komisja Europejska prognozuje, że w Polsce tzw. stopa zastąpienia brutto dla osób przechodzących na emeryturę w 2050 r. będzie wynosić przeciętnie 25,2%. Sytuacja taka coraz istotniej oddziałuje na kondycję finansową gospodarstw domowych osób starszych. W takim bowiem stopniu, w jakim życie w okresie starości wiąże się ze zwiększonym prawdopodobieństwem doświadczania ubóstwa, starzenie się ludności będzie prowadzić do wyższych wskaźników ubóstwa, zwłaszcza chronicznego, wśród osób najstarszych²¹. Z danych Eurostatu wynika, że podczas gdy dla ogółu ludności Polski w 2020 r. wskaźnik zagrożenia ubóstwem²² obniżył się

16 K. Hinrichs, *Recent Pension Reforms in Europe: More Challenges, New Directions. An Overview*, „Social Policy and Administration” 2021, t. 55, nr 3, s. 409, <https://doi.org/10.1111/spol.12712>.

17 T. Szumlicz, *System zabezpieczenia emerytalnego po 10 latach. Jaki powód sporu o OFE? Głos w dyskusji*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 5–6, s. 24.

18 Według tablic średniego dalszego trwania życia wspólnego dla kobiet i mężczyzn. Zob. S. Buchholtz, A. Chłoi-Domińczak, M. Góra, *The Polish NDC Scheme: Success in the Face of Adversity*, „Social Protection & Jobs” 2019, nr 1904, s. 15.

19 T. Szumlicz, *op. cit.*, s. 24.

20 Wynagrodzenie jest pomniejszone o obowiązkową składkę na ubezpieczenia społeczne płaconą przez ubezpieczonego. Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2021, 2022*, s. 39.

21 A. Barrientos, M. Gorman, A. Heslop, *Old Age Poverty in Developing Countries: Contributions and Dependence in Later Life*, „World Development” 2003, t. 31, nr 3, s. 555.

22 Wskaźnik zagrożenia ubóstwem Eurostat określa jako 60% mediany dochodów ekwiwalentnych z uwzględnieniem transferów socjalnych.

do poziomu 14,8% (z 17,6% w 2010 r.), wśród osób w wieku 65 lat i więcej wzrósł w 2020 r. do poziomu 18,2% (z 14,2% w 2010 r.)²³.

Metodyka

W artykule autorzy posłużyli się bazą danych z projektu zrealizowanego w ramach konkursu Miniatura 3²⁴. Było to reprezentatywne badanie ilościowe przeprowadzone metodą CAWI w listopadzie 2020 r. z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety. W badaniu wzięło udział 1000 osób w wieku produkcyjnym z obszaru całej Polski, wykorzystano proporcjonalny, kwotowy dobór próby, który oparto na danych Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego. Charakterystyka respondentów obejmowała płeć, wiek, miejsce zamieszkania, wykształcenie, dochód osobisty i dochód w gospodarstwie domowym. Badanie zrealizowano z wykorzystaniem proporcjonalnego, kwotowego doboru próby ze zmiennymi kwotowanymi płcią i wiekiem.

Skorzystano również z badania Instytutu Spraw Publicznych i Zakładu Ubezpieczeń Społecznych pt. „Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych”²⁵, przeprowadzonego przez firmę Millward Brown w lipcu–sierpniu 2016 r. Miało ono charakter wielowymiarowy, a jego celem było m.in. określenie poziomu wiedzy o ubezpieczeniach społecznych w polskim społeczeństwie oraz wskazanie wpływu takiej wiedzy na postawy i decyzje ubezpieczonych dotyczące dodatkowego oszczędzania na starość. Było to badanie omnibusowe, przeprowadzone z wykorzystaniem metody CAPI (ang. *Computer-Assisted Personal Interviewing*) na próbie 1030 osób w wieku od 15 do 75 lat. W badaniu wykorzystano losową, reprezentatywną próbę ogólnopolską, która została wyselekcjonowana z bazy adresowej Głównego Urzędu Statystycznego (GUS). Stratyfikacja uwzględniała wielkość miejscowości zamieszkania i rozkład terytorialny w ramach wszystkich 16 województw w Polsce, a także płeć i wiek wybranych osób. Metoda ważenia RIM (ang. *Random Iterative Method*) pozwala wnioskować, że struktura próby była reprezentatywna dla całej populacji polskiej.

Ponadto autorzy skorzystali z bazy Europejskiego Sondażu Społecznego (ang. *European Social Survey*). Badanie to jest prowadzone w cyklach dwuletnich – ostatni przypadek na 2020 r. (runda 10). Ze względu na objęcie próbą powyższego ogólnoeuropejskiego badania mieszkańców Polski ostatni raz w 2018 r. w badaniu przedstawiono jednak wyniki badania z tego właśnie roku (runda 9)²⁶. Przeprowadzono je na osobach powyżej 15. roku życia w 30 państwach w okresie sierpień 2018 r.–styczeń 2020 r.²⁷

23 Eurostat, *At Risk of Poverty Rate by Poverty Threshold, Age and Sex – EU-SILC and ECHP Surveys [ilc_li02]*, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li02 [dostęp: 28 lipca 2022 r.].

24 Projekt „Aspekt pokoleniowy w dodatkowym oszczędzaniu na starość” sfinansowany przez Narodowe Centrum Nauki na podstawie decyzji DEC-2019/03/X/HS4/01072.

25 Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych. Raport z badań*, Warszawa 2016, <https://www.zus.pl/documents/10182/44573/Raport+wiedza+system+emerytalny/040bd2a1-094a-4d97-9d77-e0bddc19e845> [dostęp: 25 listopada 2022 r.].

26 Badanie z 2020 r. nie obejmowało Polski.

27 *European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2021). ESS9 – Integrated File, Edition 3.1*, Sikt – Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, https://doi.org/10.21338/ESS9E03_1 [dostęp: 13 lipca 2022 r.].

W pracy skorzystano z testu chi-kwadrat²⁸ oraz regresji logistycznej. Testem chi-kwadrat posłużono się w celu zbadania zależności między krajem zamieszkania respondentów a akceptacją działań rządu w zakresie ograniczania nierówności oraz działań wspólnoty w zakresie równej dystrybucji dochodu i majątku. Z kolei dla zbadania, jakie czynniki wpływają na dodatkowe oszczędzanie na starość, zbudowano model regresji logistycznej. Zmienna zależna była zmienną dychotomiczną, gdzie 0 oznaczało, że dane zdarzenie nie wystąpiło (respondent nie oszczędza dodatkowo na starość poza publicznym systemem emerytalnym), natomiast 1 odnosiło się do sytuacji, w której dane zdarzenie wystąpiło (respondent oszczędza dodatkowo poza publicznym systemem emerytalnym). Przy konstruowaniu modelu przyjęto zestaw potencjalnych zmiennych niezależnych jako zmiennych kontrolnych (gdzie 0 odnosiło się do kategorii referencyjnych²⁹):

- płeć (mężczyzna – 0, kobieta – 1);
- wiek (od 19 do 29 lat – 0, od 30 do 39 lat – 1, od 40 do 49 lat – 2, od 50 do 59 lat – 3, od 60 do 64 lat – 4);
- wykształcenie (wyższe – 0, zasadnicze i niższe – 1, średnie – 2);
- miejsce zamieszkania (wieś – 0, miasta < 100 tys. mieszkańców – 1, miasta od 100 tys. do 500 tys. mieszkańców – 2, miasta > 500 tys. mieszkańców – 3);
- posiadanie dzieci (tak – 0, nie – 1);
- zamieszkiwanie w jednym gospodarstwie domowym wraz z rodzicami (nie – 0, tak – 1);
- gospodaruję swoim budżetem w podobny sposób, jak robią/robili to rodzice (zdecydowanie się nie zgadzam – 0, raczej się zgadzam – 1, trudno powiedzieć – 2, raczej się nie zgadzam – 3, zdecydowanie się nie zgadzam – 4, nie dotyczy – 5);
- zawsze ewidencjonuję swoje przychody i wydatki (zdecydowanie się zgadzam – 0, zdecydowanie się nie zgadzam – 1, raczej się nie zgadzam – 2, trudno powiedzieć – 3, raczej się zgadzam – 4);
- jestem bardziej skupiony na bieżących sprawach niż na przyszłych (zdecydowanie się zgadzam – 0, zdecydowanie się nie zgadzam – 1, raczej się nie zgadzam – 2, trudno powiedzieć – 3, raczej się zgadzam – 4);
- każdy indywidualnie w ramach własnej przeczności powinien zapewnić sobie dobrą emeryturę (zdecydowanie się zgadzam – 0, zdecydowanie się nie zgadzam – 1, raczej się nie zgadzam – 2, trudno powiedzieć – 3, raczej się zgadzam – 4);
- zaspokajanie potrzeb w gospodarstwie domowym (wystarcza na wszystkie potrzeby i jeszcze oszczędzamy – 0, wystarcza na wszystkie potrzeby, ale już nie oszczędzamy – 1, zaspokajamy tylko podstawowe potrzeby i dzięki temu oszczędzamy – 2, zaspokajamy co najwyżej podstawowe potrzeby i nie jesteśmy w stanie nic zaoszczędzić – 3);
- rodzice zachęcali mnie do oszczędzania, kiedy byłem/am dzieckiem/nastolatkiem (tak – 0, trudno powiedzieć / nie dotyczy – 1, nie – 2);

28 M. Słowińska, *Wykorzystanie testu chi-kwadrat w badaniach preferencji żywieniowych konsumentów*, „Nauki Inżynierskie i Technologie” 2019, t. 1, nr 32.

29 Po uwzględnieniu kategorii odniesienia (pierwsza albo ostatnia) na kategorie referencyjne wybrano te najliczniejsze.

- częstotliwość myślenia o tym, jak będzie wyglądała moja sytuacja finansowa na emeryturze (w skali od 1 do 10, gdzie 1 = w ogóle o tym nie myślę, 10 = bardzo często o tym myślę).

Wyboru zmiennych do modelu dokonano metodą eliminacji wstecznej Walda w taki sposób, że zmienne nieistotne statystycznie były z niego usuwane. Weryfikacji ważności modelu dokonano za pomocą testu Hosmera-Lemeshowa. Wartość chi-kwadrat testu okazała się nieistotna statystycznie ($> 0,050$), stąd można stwierdzić, że model został dobrze dopasowany do danych³⁰.

Wyniki badań w zakresie planowanego zabezpieczenia na starość

Na wstępie badań nad dodatkowym oszczędzaniem na starość w Polsce warto zaznaczyć, jakie czynniki są w literaturze wskazywane jako determinujące ten cel oszczędzania. Niewątpliwie wśród nich można wymienić m.in. płeć³¹, wykształcenie³², dochód³³, cechy osobowościowe poszczególnych ludzi³⁴ czy wpływ rodziców za zachowania finansowe dzieci, czyli element szczególnie ważny w kontekście oszczędzania na starość³⁵. Dla nabycia umiejętności właściwego zarządzania finansami w przyszłości przez pokolenie ludzi młodych (dopiero wchodzących w dorosłość) jest kluczowa socjalizacja finansowa, która ma swoje źródło w dzieciństwie i wśród najbliższych dorosłych³⁶. Edukacja finansowa prowadzona przez rodziców jest istotnym elementem tej socjalizacji³⁷. Jak stwierdzają A. Bernasek i S. Shwiff³⁸, w związku z niższymi wynagrodzeniami i dłuższym trwaniem życia kobiety są w większym stopniu narażone na ryzyko

30 D. Walczak, S. Pieńkowska-Kamieniecka, *Gender Differences in Financial Behaviours*, „Inżynierinè Ekonomika. Engineering Economics” 2018, t. 29, nr 1, s. 125.

31 P.J. Fisher, *Gender Differences in Personal Saving Behaviors*, „Journal of Financial Counseling and Planning” 2010, t. 21, nr 1, s. 14–24; B. Griffin, V. Loh, B. Hesketh, *Age, Gender, and the Retirement Process* [w:] *The Oxford Handbook of Retirement*, red. M. Wang, Oxford University Press, Oxford 2013, s. 202–214; D. Walczak, S. Pieńkowska-Kamieniecka, *op. cit.*, s. 125.

32 J.C. Hauff, A. Carlander, T. Gärling, G. Nicolini, *Retirement Financial Behaviour: How Important Is Being Financially Literate?*, „Journal of Consumer Policy” 2020, t. 43, nr 3, s. 543–564, <https://doi.org/10.1007/s10603-019-09444-x>.

33 T.H. Hira, W.L. Rock, C. Loibl, *Determinants of Retirement Planning Behaviour and Differences by Age*, „International Journal of Consumer Studies” 2009, t. 33, nr 3, s. 293–298, <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2009.00742.x>.

34 P.K. Lunt, S.M. Livingstone, *Psychological, Social and Economic Determinants of Saving: Comparing Recurrent and Total Savings*, „Journal of Economic Psychology” 1991, t. 12, nr 4, s. 621–635, [https://doi.org/10.1016/0167-4870\(91\)90003-C](https://doi.org/10.1016/0167-4870(91)90003-C).

35 J. Dangol, S. Maharjan, *Parental and Peer Influence on the Saving Behavior of the Youth*, „International Research Journal of Management Science” 2018, nr 3, s. 42–60, <https://doi.org/10.3126/irjms.v3i0.28035>.

36 M. Grinstein-Weiss, J.S. Spader, Y.H. Yeo, C.C. Key, E.B. Freeze, *Loan Performance Among Low-income Households*, „Social Work Research” 2012, t. 36, nr 4, s. 257–270, <https://doi.org/10.1093/swr/svs016>.

37 M. Clarke, M. Heaton, C. Israelsen, D. Eggett, *The Acquisition of Family Financial Roles and Responsibilities*, „Family and Consumer Sciences Research Journal” 2005, t. 33, nr 4, s. 321–340, <https://doi.org/10.1177/1077727x04274117>.

38 A. Bernasek, S. Shwiff, *Gender, Risk and Retirement*, „Journal of Economic Issues” 2001, t. 35, nr 2, s. 345, [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00211-5](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00211-5).

ubóstwa w okresie starości. Jak natomiast wynika z innych badań, na zachowania oszczędnościowe na okres emerytalny wpływają wiek, sytuacja finansowa gospodarstwa domowego oraz planowanie finansowe, w tym także to dotyczące emerytury. Zgodnie z powyższym według R. Yao i G. Chenga³⁹ osoby starsze częściej niż młodsze myślą o emeryturze i mają większe oszczędności emerytalne. Dotyczy to zwłaszcza zamożniejszych gospodarstw domowych, których aktywa emerytalne są wyższe w stosunku do aktywów gospodarstw o niższych dochodach. Jak wskazują R.L. Clark i in.⁴⁰, na planowanie finansowe i podejmowanie decyzji finansowych pozytywnie oddziałuje kontakt z profesjonalnymi doradcami. Dotyczy to np. pomocy w określaniu celów i sposobów ich osiągnięcia⁴¹. Niezbędna jest jednak przy tym samokontrola stymulowana refleksją nad własnymi zachowaniami w przeszłości i konsekwencjami obecnych zachowań w przyszłości⁴². Według H. Nikolovej i in.⁴³ na wyższą samokontrolę i odpowiednie zachowania finansowe, również dotyczące oszczędzania na starość, wpływają różne zdarzenia w życiu, takie jak np. ukończenie studiów, zakup domu czy zostanie rodzicem.

Wśród osób biorących udział w badaniu własnym 46,9% zadeklarowało, że oszczędza na starość dodatkowo, poza bazowym systemem emerytalnym. Można zatem stwierdzić, że więcej niż połowa respondentów nie tworzy żadnego dodatkowego źródła zabezpieczenia na okres po zaprzestaniu aktywności zawodowej. Dotyczy to wszelkiego rodzaju form oszczędzania, w tym zinstytucjonalizowanego w tzw. III filarze (IKE, IKZE, PPE, PPK) oraz niezinstytucjonalizowanego (trzymanie pieniędzy na lokacie bankowej lub w gotówce, inwestowanie w nieruchomości, działki, grunty rolne, lokowanie środków w funduszach inwestycyjnych, inwestowanie w dzieci w zamian za pomoc finansową w okresie starości). Z przeprowadzonych badań wynika, że wśród osób, które oszczędzają, dla 27,7% najczęstszą formą dodatkowego oszczędzania było trzymanie pieniędzy na lokacie bankowej i/lub przechowywanie ich w gotówce. Odsetek osób, które wskazały, że inwestują w nieruchomości, działki i grunty rolne albo lokują środki w funduszach inwestycyjnych, był podobny – odpowiednio 8% i 7%. Spośród zinstytucjonalizowanych form dodatkowego oszczędzania na starość najczęściej wskazywano posiadanie IKE (10,7%) oraz uczestnictwo w PPK (6,1%)⁴⁴. Po uwzględnieniu spojrzenia międzypokoleniowego 4,7%

39 R. Yao, G. Cheng, *Millennials' Retirement Saving Behavior: Account Ownership and Balance*, „Family & Consumer Sciences” 2017, t. 46, nr 2, s. 110–128, <https://doi.org/10.1111/FCSR.12241>.

40 R.L. Clark, M.B. d'Ambrosio, A.A. McDermed, K. Sawant, *Retirement Plans and Saving Decisions: The Role of Information and Education*, „Journal of Pension Economics & Finance” 2006, t. 5, nr 1, s. 45–67, <https://doi.org/10.1017/S1474747205002271>.

41 M. Inzlicht, B.J. Schmeichel, *What is Ego Depletion? Toward a Mechanistic Revision of the Resource Model of Self-Control*, „Perspectives on Psychological Science” 2012, t. 7, nr 5, s. 450–463, <https://doi.org/10.1177/1745691612454134>.

42 G.Y. Nenkov, J.J. Inman, J. Hulland, *Considering the Future: The Conceptualization and Measurement of Elaboration on Potential Outcomes*, „Journal of Consumer Research” 2007, t. 35, nr 1, s. 126–141, <https://doi.org/10.1086/525504>.

43 H. Nikolova, C. Lambertson, K.L. Haws, *Haunts or Helps from the Past: Understanding the Effect of Recall on Current Self-Control*, „Journal of Consumer Psychology” 2015, t. 26, nr 2, s. 245–256, <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2015.06.011>.

44 Posiadanie Indywidualnego Konta Zabezpieczenia Emerytalnego zadeklarowało 4,2%, a uczestnictwo w pracowniczym programie emerytalnym – 3,3% respondentów.

respondentów stwierdziło wprost, że inwestuje w swoje dzieci, aby pomogły im finansowo w okresie starości.

Ciekawe wnioski można wysnuć na podstawie analizy przyczyn i motywów nieoszczędzania – tylko 33% badanych wskazało, że nie stać ich na oszczędzanie, przy czym brak środków to najczęściej wskazywana przyczyna. W dalszej kolejności respondenci stwierdzali, że nie oszczędzają, bo do starości im jeszcze daleko (10,6%), że ważniejsze jest tworzenie rezerwy na nagłe i niespodziewane wydatki, np. na leczenie (8,7%), że liczą na to, iż emerytura z publicznego systemu emerytalnego będzie wystarczająca (8,5%), oraz że wolą inwestować w rozwój i zdrowie swoich dzieci, niż odkładać na własną przyszłość (6,6%). Niemal co 20. badany stwierdził, że nie umie oszczędzać bądź nie zna się na inwestowaniu.

W tabeli 2 przedstawiono wyniki regresji logistycznej dotyczące oszczędzania na starość. Model tworzą tylko te zmienne, które okazały się istotne statystycznie.

Z przeprowadzonych badań wynika, że większe szanse na oszczędzanie na starość mają osoby starsze niż młodsze. Dla respondentów w wieku od 50 do 59 lat są one 2,2 razy większe niż w przypadku respondentów w wieku od 18 do 29 lat. Osoby młode częściej bowiem uważają, że starość jest odległą perspektywą, a kwestia zabezpieczenia finansowego w okresie nieosiągania już dochodów z pracy staje się coraz istotniejsza wraz z wiekiem. W badaniach dowiedziono także, że posiadanie wyższego wykształcenia zwiększa szanse na oszczędzanie na starość (o 32% w stosunku do osób mających wykształcenie średnie). W toku badań poszukiwano również odpowiedzi, czy deklarowana przez respondentów sytuacja finansowa faktycznie wpływa na ich działania w zakresie oszczędzania. Wyniki modelu regresji logistycznej jednoznacznie potwierdzają, że osoby zaspokajające co najwyżej podstawowe potrzeby mają najmniejsze szanse na oszczędzanie na starość. Możliwości odkładania środków finansowych na starość przez osoby gorzej sytuowane są aż o 88% niższe niż w przypadku osób zaspokajających wszystkie potrzeby i deklarujących, że jeszcze oszczędzają. Wśród tej najzamożniejszej grupy osób jest więc potencjał oszczędzania na emeryturę. Interesujące jest ponadto, że sam fakt myślenia o emeryturze pozytywnie wpływa na zachowania finansowe. Wraz ze wzrostem w skali dziesięciostopniowej o każdy kolejny poziom częstości myślenia o emeryturze z poziomu 1 (w ogóle o tym nie myślę) do poziomu 10 (bardzo często o tym myślę) zwiększają się szanse na oszczędzanie na starość o 12%. Podobnie jest w przypadku osób, które myślą długoterminowo. Respondenci stwierdzający, że są zdecydowanie bardziej skupieni na sprawach przyszłych niż bieżących, mają aż o ok. 325% większe szanse na oszczędzanie na starość. Istotnie statystycznie okazuje się również indywidualne podejście do kwestii zabezpieczenia finansowego na okres po zaprzestaniu aktywności zawodowej. Osoby, które uważają, że każdy w ramach własnej przezorności powinien zapewnić sobie dobrą emeryturę, są najbardziej aktywne w kwestii oszczędzania. Ich szanse na dodatkowe oszczędzanie na starość są o 53% wyższe w porównaniu z szansami osób, które zdecydowanie się z tym nie zgadzają. Z badań wynika również, że ewidencjonowanie przychodów i wydatków pozytywnie oddziałuje na zachowania oszczędnościowe. W przypadku osób, które zdecydowanie stwierdzają, że nie prowadzą takich ewidencji, szanse na oszczędzanie na starość zmniejszają się aż o ok. 70% w stosunku do osób, które świadomie prowadzą swój budżet. Istotny statystycznie okazał się wpływ rodziców w zakresie

Tabela 2. Wyniki modelu regresji logistycznej dla dodatkowego oszczędzania na starość poza publicznym systemem emerytalnym

Zmienna	Błąd standardowy	Poziom istotności (p-value)	Exp(B)
Wiek (ref. od 18 do 29 lat)		0,019	
od 30 do 39 lat	0,208	0,056	1,448
od 40 do 49 lat	0,214	0,092	1,434
od 50 do 59 lat	0,228	< 0,010	2,188
od 60 do 64 lat	0,358	0,231	1,535
Wykształcenie (ref. wyższe)		0,050	
zasadnicze i niżej	0,246	0,374	0,803
średnie	0,155	0,014	0,684
Zaspokajanie potrzeb (ref. zaspokajamy wszystkie potrzeby i jeszcze oszczędzamy)		< 0,001	
wystarcza na wszystkie potrzeby, ale już nie oszczędzamy	0,186	< 0,001	0,278
zaspokajamy tylko podstawowe potrzeby i dzięki temu oszczędzamy	0,187	0,001	0,551
zaspokajamy co najwyżej podstawowe potrzeby i nie jesteśmy w stanie nic zaoszczędzić	0,284	< 0,001	0,124
Częstotliwość myślenia o swojej sytuacji finansowej na emeryturze	0,029	< 0,001	1,118
Każdy indywidualnie w ramach własnej przezorności powinien sobie zapewnić dobrą emeryturę (ref. zdecydowanie się zgadzam)		0,003	
zdecydowanie się nie zgadzam	0,378	0,048	0,474
raczej się nie zgadzam	0,282	0,713	0,902
trudno powiedzieć	0,215	0,006	0,553
raczej się zgadzam	0,232	0,951	0,986
Zawsze ewidencjonuję swoje przychody i wydatki (ref. zdecydowanie się zgadzam)		0,001	
zdecydowanie się nie zgadzam	0,314	< 0,001	0,304
raczej się nie zgadzam	0,260	0,054	0,606
trudno powiedzieć	0,207	0,009	0,584
raczej się zgadzam	0,216	0,388	0,823
Jestem bardziej skupiony na bieżących sprawach niż na przyszłych (ref. zdecydowanie się zgadzam)		< 0,001	
zdecydowanie się nie zgadzam	0,405	< 0,001	4,258
raczej się nie zgadzam	0,279	< 0,001	3,087
trudno powiedzieć	0,200	0,002	1,848
raczej się zgadzam	0,202	0,167	1,323
Rodzice zachęcali mnie do oszczędzania, kiedy byłem/am dzieckiem/nastolatkiem (ref. tak)		0,012	
trudno powiedzieć / nie dotyczy	0,185	0,090	0,731
nie	0,218	0,006	0,552
Stała	0,345	0,610	1,192
R-kwadrat Coxa i Snella	0,210		
R-kwadrat Nagelkerkego	0,280		
Test Hosmera-Lemeshowa (p-value)	0,231		
-2 logarytm wiarygodności	1146,952		
N	1000		

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

kształtowania postaw finansowych. Respondenci przyznający, że rodzice od najmłodszych lat zachęcali ich do oszczędzania, oszczędzają w swym dorosłym życiu niemal dwukrotnie częściej niż osoby niemające takiego bodźca w domu rodzinnym. Jest to kluczowa kwestia dowodząca pozytywnego wpływu rodziny na zachowania oszczędnościowe dzieci i młodzieży w ich dorosłym życiu.

Przedstawione w tabeli 3 wyniki Europejskiego Sondażu Społecznego wskazują na oczekiwania ze strony obywateli odnośnie do działań rządowych wyrównujących dochody w społeczeństwie. Na podstawie testu chi-kwadrat można powiedzieć, że te oczekiwania w Europie są zróżnicowane.

Tabela 3. Wyniki testowania zależności między krajem zamieszkania respondentów a poszczególnymi odpowiedziami

Zmienna niezależna	χ^2	Stopnie swobody (df)	$\chi^2_{df,\alpha}$	Wartość p	Decyzja
Rząd powinien redukować nierówności w dochodach	4905,483	112	124,3421	0,000	odrzućenie H_0
Wspólnota działa właściwie, jeżeli dochód i majątek są równo dystrybuowane	7205,616	112	124,3421	0,000	odrzućenie H_0

* szczegółowe odpowiedzi na pytania przedstawione w powyższej tabeli zostały zaprezentowane w tabelach 4 i 5.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Europejskiego Sondażu Społecznego (ESS).

Jak wynika z danych przedstawionych w tabeli 4, na Litwie ponad 90% respondentów uważa, że rząd powinien redukować nierówności w dochodach, a w Holandii jest to „zaledwie” 62,4% (w Polsce 71,3%). Pomimo statystycznie istotnych różnic w kwestii wyrównywania dochodów w poszczególnych państwach europejskich poparcie dla redukcji nierówności jest zdecydowanie większe niż odrzucenie tej idei. Dużo osób zwróciło także uwagę na konieczność działań szeroko rozumianej wspólnoty (tabela 5) przez wskazanie odpowiedzi „zdecydowanie się zgadzam” i „zgadzam się” przy stwierdzeniu: „Wspólnota działa właściwie, jeżeli dochód i majątek są równo dystrybuowane”. Społeczeństwa europejskie sądzą więc, że rolą wspólnoty/państwa jest wyrównywanie dochodów w społeczeństwie, w tym dochodów po zakończeniu aktywności zawodowej. Należy podkreślić, że w oczach Europejczyków w ograniczaniu nierówności dochodowych ważniejszą rolę do odegrania ma rząd, a nie sama wspólnota. Obywatele państw Europy oczekują więc, że to głównie rządy będą minimalizować wskazane różnice i pomagać im w potrzebie lub że będą w tej kwestii aktywne.

Tabela 4. Stosunek Europejczyków do stwierdzenia: „Rząd powinien redukować nierówności w dochodach” (w %)

Państwo	Zdecydowanie się zgadzam	Zgadzam się	Ani się nie zgadzam, ani się zgadzam	Nie zgadzam się	Zdecydowanie się nie zgadzam	Ogółem
Austria	29,4	50,3	11,9	6,1	2,3	100,0
Belgia	23,3	49,5	14,3	10,5	2,5	100,0
Bułgaria	41,0	47,3	8,6	2,1	1,1	100,0
Szwajcaria	18,5	44,9	17,7	15,6	3,4	100,0
Cypr	32,1	47,4	15,2	3,5	1,8	100,0
Czechy	15,7	34,1	24,5	19,6	6,1	100,0
Niemcy	26,1	47,3	13,2	11,3	2,1	100,0
Dania	11,9	29,8	27,0	24,2	7,0	100,0
Estonia	16,8	49,4	21,5	10,4	1,8	100,0
Hiszpania	30,9	50,8	9,3	7,5	1,6	100,0
Finlandia	28,2	45,0	17,0	8,3	1,6	100,0
Francja	40,7	38,8	11,4	6,2	2,9	100,0
Wielka Brytania	22,7	43,8	20,4	11,5	1,6	100,0
Chorwacja	36,9	48,7	7,6	4,9	1,9	100,0
Węgry	45,8	38,3	13,4	2,0	0,5	100,0
Irlandia	20,2	52,5	14,0	11,2	2,0	100,0
Islandia	37,7	39,9	14,3	6,6	1,5	100,0
Włochy	33,2	52,8	10,6	2,8	0,6	100,0
Litwa	41,0	49,1	7,8	1,7	0,4	100,0
Łotwa	41,7	40,9	9,1	7,2	1,0	100,0
Czarnogóra	34,4	34,0	24,6	5,3	1,7	100,0
Holandia	16,2	46,2	17,1	18,2	2,3	100,0
Norwegia	23,4	45,7	20,4	9,1	1,4	100,0
Polska	24,6	46,7	15,3	11,1	2,3	100,0
Portugalia	36,8	54,1	3,7	4,4	1,0	100,0
Serbia	30,1	47,4	14,4	6,3	1,8	100,0
Szwecja	17,2	47,9	22,3	11,1	1,5	100,0
Słowenia	39,1	45,3	8,5	6,1	1,0	100,0
Słowacja	34,1	40,1	14,8	9,2	1,8	100,0
Ogółem	28,7	45,5	14,9	8,9	2,1	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie ESS.

Tabela 5. Stosunek Europejczyków do stwierdzenia: „Wspólnota działa właściwie, jeżeli dochód i majątek są równo dystrybuowane” (w %)

Państwo	Zdecydowanie się zgadzam	Zgadzam się	Ani się nie zgadzam, ani się zgadzam	Nie zgadzam się	Zdecydowanie się nie zgadzam	Ogółem
Austria	15,0	40,2	20,4	15,2	9,2	100,0
Belgia	16,3	42,7	14,9	21,3	4,8	100,0
Bułgaria	15,7	35,7	26,5	16,9	5,2	100,0
Szwajcaria	9,7	37,7	21,4	25,2	6,0	100,0
Cypr	23,9	42,3	20,2	11,5	2,1	100,0
Czechy	7,4	29,9	30,3	24,1	8,2	100,0
Niemcy	9,9	30,4	23,0	29,9	6,8	100,0
Dania	5,1	17,3	21,0	43,5	13,0	100,0
Estonia	3,7	20,8	25,4	41,5	8,6	100,0
Hiszpania	21,5	41,4	14,5	19,2	3,4	100,0
Finlandia	5,9	30,6	22,4	34,1	7,0	100,0
Francja	34,1	35,3	13,3	13,7	3,6	100,0
Wielka Brytania	11,3	34,4	20,2	28,4	5,7	100,0
Chorwacja	20,8	49,7	14,9	10,6	4,1	100,0
Węgry	14,5	32,9	33,0	16,7	2,8	100,0
Irlandia	14,1	46,8	15,1	19,8	4,2	100,0
Islandia	17,0	39,8	17,7	20,1	5,3	100,0
Włochy	25,7	50,0	16,6	6,5	1,2	100,0
Litwa	6,6	25,2	23,0	35,5	9,7	100,0
Łotwa	14,5	31,9	14,4	32,1	7,1	100,0
Czarnogóra	23,2	29,6	29,5	13,8	4,0	100,0
Holandia	5,2	24,0	16,7	45,8	8,3	100,0
Norwegia	4,3	17,5	21,2	44,5	12,5	100,0
Polska	10,5	37,9	23,6	22,3	5,7	100,0
Portugalia	26,1	51,2	9,0	12,3	1,3	100,0
Serbia	19,7	40,9	17,0	17,8	4,6	100,0
Szwecja	6,7	22,4	26,4	34,6	10,0	100,0
Słowenia	16,9	55,0	14,2	12,1	1,8	100,0
Słowacja	19,5	38,5	22,1	13,7	6,3	100,0
Ogółem	14,4	35,6	20,5	23,5	6,0	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie ESS.

Również w badaniu dotyczącym *stricte* ubezpieczeń społecznych przeprowadzonym na zlecenie ZUS Polacy wskazali na konieczność wyrównywania dochodów wszystkich obywateli (tabela 6).

Tabela 6. Opinia Polaków na temat źródła dochodów osób w podeszłym wieku (w %)

Wyszczególnienie	Zdecydowanie się nie zgadzam	Nie zgadzam się	Zgadzam się	Zdecydowanie się zgadzam	Trudno powiedzieć
Dzieci powinny pomagać finansowo rodzicom w podeszłym wieku	4,7	13,8	48,4	23,5	9,6
Powinniśmy dążyć do tego, aby dochody wszystkich ludzi były w miarę wyrównane	3,6	15,3	45,1	30,2	5,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS), *Wiedza i postawy wobec ubezpieczeń społecznych. Raport z badania*, Warszawa 2016.

W badaniu tym ponadto zapytano respondentów, czy dzieci powinny pomagać rodzicom w podeszłym wieku. Respondenci w większości odpowiedzieli twierdząco. Natomiast w odpowiedzi na pytanie o podmiot odpowiedzialny za zabezpieczenie na starość (państwo, indywidualny obywatel) aż 62,8% respondentów wskazało na państwo (tabela 7).

Tabela 7. Opinia Polaków na temat pomocy państwa oraz samodzielnej zapobiegliwości w zabezpieczeniu na starość (w %)

Wyszczególnienie	1 – To przede wszystkim państwo powinno dbać o to, aby obywatele mieli zabezpieczenie na starość	2 – To przede wszystkim sami obywatele powinni dbać o zapewnienie sobie zabezpieczenia na starość	3 – Nie wiem \ trudno powiedzieć
Proszę powiedzieć, czy w Pani/Pana ocenie...	62,8	28,2	9,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: ZUS, *Wiedza...*

Na podstawie przytoczonych odpowiedzi można sformułować jeden wniosek – ludzie w kwestii zabezpieczenia finansowego na starość liczą przede wszystkim na państwo i dzieci, samodzielnie oszczędzają na czas emerytury tylko nieliczni.

Przedstawione wyżej wyniki badań mają odzwierciedlenie w danych o oszczędzaniu na starość w III filarze. Indywidualne Konto Emerytalne i Indywidualne Konto Zabezpieczenia Emerytalnego posiada zaledwie kilkaset tysięcy osób (i możliwe, że te same osoby mają zarówno

IKE, jak i IKZE) (tabela 8). Kilkaset tysięcy osób jest również uczestnikami programu w formie grupowej, tj. PPE inicjowanego i głównie (lub wyłącznie) finansowanego przez pracodawcę. Zdecydowanie najistotniejszy pod względem liczby uczestników i – zapewne w nieodległym horyzoncie czasowym – pod względem zgromadzonego kapitału wśród trzeciofilarowych form zabezpieczenia emerytalnego jest najmłodszy produkt, czyli PPK⁴⁵, który był stopniowo wdrażany od 2019 r. do 2021 r. w zależności od liczby zatrudnionych w danym podmiocie pracowników oraz od sektora (prywatny/publiczny). Produkt ten jest semiobligatoryjny, co oznacza, że po automatycznym zapisie pracownika do planu kapitałowego istnieje możliwość rezygnacji z dalszego oszczędzania w PPK w każdym czasie. Na koniec 2021 r. w programie uczestniczyło zaledwie 17,0% pracujących (tabela 8).

Tabela 8. Liczba uczestników oraz zgromadzone aktywa w III filarze emerytalnym (stan na 31 grudnia 2021 r.)

Wyszczególnienie	Liczba uczestników (w tys.)	Odsetek uczestników w ogóle pracujących (w %)	Aktywa (w mln zł)
IKE	796,5	5,3	13 466,2
IKZE	457,0	3,0	5 976,8
PPE	641,4	4,3	18 929,3
PPK	2 547,9	17,0	7 665,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Informacja o stanie rynku emerytalnego w Polsce na koniec 2021 r.*, Warszawa 2022 oraz danych Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> [dostęp: 22 października 2022 r.].

Podsumowanie

Polacy w niewielkim zakresie gromadzą dodatkowe środki na starość. Z przeprowadzonych badań wynika, że mimo coraz niższych świadczeń zapewnianych w ramach bazowej części systemu emerytalnego obowiązek utrzymania finansowego i zaspokojenia potrzeb w okresie po zaprzestaniu aktywności zawodowej najchętniej zrzuciliby na państwo i swoje dzieci. Co ciekawe, jest to zgodne z oczekiwaniami większości mieszkańców Europy, którzy wskazują w badaniach (Europejski Sondaż Społeczny), że to państwo powinno być odpowiedzialne za redukcję nierówności w dochodach obywateli, w tym dochodów po zakończeniu aktywności zawodowej. Niemniej jak wskazuje G. Hajdu⁴⁶, poziom postrzeganych nierówności dochodowych zależy od statusu danej jednostki. Osoby niżej sytuowane, z niższymi dochodami i z krajów postkomunistycznych w większym stopniu dostrzegają takie nierówności w społeczeństwie.

⁴⁵ Ze względu na dynamicznie zmieniające się aktywa oraz liczbę członków w PPK w tym przypadku w tabeli przedstawiono również dane za 2021 r.

⁴⁶ G. Hajdu, *Perceived Income Inequality and Subjective Social Status in Europe*, „GLO Discussion Paper” 2021, nr 926, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/240434/1/GLO-DP-0926.pdf> [dostęp: 27 października 2022 r.].

Statystycznie większość osób dożyje starości. Można zatem stwierdzić, że jako filary zabezpieczenia finansowego na tym etapie życia pozostają: państwo, dzieci (których przecież mamy coraz mniej i w aspekcie indywidualnym, i populacyjnym⁴⁷) oraz własne oszczędności. Wzmocnienie każdego z tych elementów wymaga jednak wiedzy, która z kolei zależy od edukacji⁴⁸.

Emerytura z systemu powszechnego, opierającego się na modelu zdefiniowanej składki, będzie zależać od naszej aktywności zawodowej, legalności zatrudnienia, poziomu naszych dochodów itd., z kolei możliwość skorzystania z pomocy finansowej dzieci na starość – z samego faktu ich posiadania i wychowania. Posiadanie własnych oszczędności na starość wymaga natomiast rezygnacji z bieżącej konsumpcji już dziś. Każdy ze wskazanych elementów ma swoje uwarunkowania. Aktywność zawodowa zależy m.in. od zdobytego wykształcenia czy stanu zdrowia; pomoc ze strony dzieci często wynika z zaangażowania rodziców w wychowanie potomstwa, ale też zależy od własnych decyzji dzieci w zakresie pomocy rodzicom, wykształcenia dzieci, ich zdrowia itd. Możliwość oszczędzania na starość związana jest natomiast głównie z dwoma czynnikami, tj. poziomem dochodu i dzisiejszymi decyzjami z zakresu finansów osobistych.

Wbrew temu, co można sądzić po odpowiedziach respondentów w przytoczonych w artykule badaniach, zapewnienie lepszego życia na starość w aspekcie finansowym nie jest jednowymiarowe, liczenie więc wyłącznie na państwo lub dzieci, raczej nie na siebie, nie jest dobrym rozwiązaniem. Finansowe zabezpieczenie na starość to wiele różnych działań, często niezależnych od nas, które będą się składać na naszą emeryturę. I zgodnie z zasadą dywersyfikacji im jest ich więcej i im bardziej są one zróżnicowane, tym prawdopodobieństwo godnego życia po zakończeniu aktywności zawodowej jest większe.

Bibliografia

- Barrientos A., Gorman M., Heslop A., *Old Age Poverty in Developing Countries: Contributions and Dependence in Later Life*, „World Development” 2003, t. 31, nr 3, [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00211-5](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00211-5).
- Bernasek A., Shwiff S., *Gender, Risk and Retirement*, „Journal of Economic Issues” 2001, t. 35, nr 2, <https://doi.org/10.1080/00213624.2001.11506368>.
- Bielawska K., *Economic Activity of Polish Pensioners in the Light of Quantitative Research. Equilibrium*, „Quarterly Journal of Economics and Economic Policy” 2019, t. 14, nr 1, <https://doi.org/10.24136/eq.2019.007>.
- Brukwicka I., Dudzik I., *The Consequences of Ageing for the Polish Economy*, „VUZJ Review” 2021, t. 4, nr 6, <https://doi.org/10.38188/2534-9228.21.4.17>.
- Buchholtz S., Chłoń-Domińczak A., Góra M., *The Polish NDC Scheme: Success in the Face of Adversity*, „Social Protection & Jobs” 2019, nr 1904.

47 To bowiem populacyjna liczba osób w wieku produkcyjnym, a nie indywidualna dzietność, będzie wpływać na rozwiązania systemowe w zakresie np. waloryzacji świadczeń lub zmian ustawowych dotyczących systemu emerytalnego.

48 A. Lusardi, O.S. Mitchell, *Financial Literacy and Retirement Planning in the United States*, „Journal of Pension Economics & Finance” 2011, t. 10, nr 4, s. 509–525; M.C.J. van Rooij, A. Lusardi, R.J.M. Alessie, *Financial Literacy, Retirement Planning and Household Wealth*, „The Economic Journal” 2012, t. 122, nr 560, s. 449–478.

- Buszko M., Krupa D., Walczak D., *Rynek finansowy wobec starzejącego się społeczeństwa*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2016, nr 437, <https://doi.org/10.15611/pn.2016.437.08>.
- Clark R.L., d'Ambrosio M.B., McDermed A.A., Sawant K., *Retirement Plans and Saving Decisions: The Role of Information and Education*, „Journal of Pension Economics & Finance” 2006, t. 5, nr 1, <https://doi.org/10.1017/S1474747205002271>.
- Clarke M., Heaton M., Israelsen C., Eggett D., *The Acquisition of Family Financial Roles and Responsibilities*, „Family and Consumer Sciences Research Journal” 2005, t. 33, nr 4, <https://doi.org/10.1177/1077727x04274117>.
- Dangol J., Maharjan S., *Parental and Peer Influence on the Saving Behavior of the Youth*, „International Research Journal of Management Science” 2018, nr 3, <https://doi.org/10.3126/irjms.v3i0.28035>.
- European Commission, *The 2021 Ageing Report. Economic & Budgetary Projections for the EU Member States (2019–2070)*, „Institutional Paper” 2021, nr 148, <https://doi.org/10.2765/84455>.
- European Social Survey European Research Infrastructure (ESS ERIC). (2021). ESS9 – integrated file, edition 3.1*, Sikt – Norwegian Agency for Shared Services in Education and Research, https://doi.org/10.21338/ESS9E03_1.
- Fargues P., *The Demographic Benefit of International Migration: Hypothesis and Application to the Middle Eastern and North African Contexts*, „Policy Research Working Papers” 2006, nr 4050, <https://doi.org/10.1596/1813-9450-4050>.
- Fisher P.J., *Gender Differences in Personal Saving Behaviors*, „Journal of Financial Counseling and Planning” 2010, t. 21, nr 1.
- Franaszek J., *Systemy emerytalne a rozrodczość*, „Ekonomista” 2012, nr 5.
- Griffin B., Loh V., Hesketh B., *Age, Gender, and the Retirement Process* [w:] *The Oxford Handbook of Retirement*, red. M. Wang, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Grinstein-Weiss M., Spader J.S., Yeo Y.H., Key C.C., Freeze E.B., *Loan Performance Among Low-income Households*, „Social Work Research” 2012, t. 36, nr 4, <https://doi.org/10.1093/swr/svs016>.
- Hajdu G., *Perceived Income Inequality and Subjective Social Status in Europe*, „GLO Discussion Paper” 2021, nr 926, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/240434/1/GLO-DP-0926.pdf>.
- Harper S., *Economic and Social Implications of Aging Societies*, „Science” 2014, t. 346, nr 6209, <https://doi.org/10.1126/science.1254405>.
- Hauff J.C., Carlander A., Gärling T., Nicolini G., *Retirement Financial Behaviour: How Important is Being Financially Literate?*, „Journal of Consumer Policy” 2020, t. 43, nr 3, <https://doi.org/10.1007/s10603-019-09444-x>.
- Hinrichs K., *Recent Pension Reforms in Europe: More Challenges, New Directions. An Overview*, „Social Policy and Administration” 2021, t. 55, nr 3, <https://doi.org/10.1111/spol.12712>.
- Hira T.H., Rock W.L., Loibl C., *Determinants of Retirement Planning Behaviour and Differences by Age*, „International Journal of Consumer Studies” 2009, t. 33, nr 3, <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2009.00742.x>.
- Inzlicht M., Schmeichel B.J., *What is Ego Depletion? Toward a Mechanistic Revision of the Resource Model of Self-Control*, „Perspectives on Psychological Science” 2012, t. 7, nr 5, <https://doi.org/10.1177/1745691612454134>.
- Lunt P.K., Livingstone S.M., *Psychological, Social and Economic Determinants of Saving: Comparing Recurrent and Total Savings*, „Journal of Economic Psychology” 1991, t. 12, nr 4, [https://doi.org/10.1016/0167-4870\(91\)90003-C](https://doi.org/10.1016/0167-4870(91)90003-C).
- Lusardi A., Mitchell O.S., *Financial Literacy and Retirement Planning in the United States*, „Journal of Pension Economics & Finance” 2011, t. 10, nr 4, <https://doi.org/10.1017/S147474721100045X>.
- Lynch J., *Age in the Welfare State: The Origins of Social Spending on Pensioners, Workers, and Children*, Cambridge University Press, New York 2006, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511606922>.

- Murray C.J.L., *Population and Fertility by Age and Sex for 195 Countries and Territories, 1950–2017: A Systematic Analysis for the Global Burden of Disease Study 2017*, „The Lancet” 2018, t. 392, nr 10159, [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(18\)32278-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)32278-5).
- Nenkov G.Y., Inman J.J., Hulland J., *Considering the Future: The Conceptualization and Measurement of Elaboration on Potential Outcomes*, „Journal of Consumer Research” 2007, t. 35, nr 1, <https://doi.org/10.1086/525504>.
- Nikolova H., Lambertson C., Haws K.L., *Haunts or Helps from the Past: Understanding the Effect of Recall on Current Self-Control*, „Journal of Consumer Psychology” 2015, t. 26, nr 2, <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2015.06.011>.
- Pieńkowska-Kamieniecka S., *Diagnosis of the Behavioural Basis of Decisions Made in the Area of Pension Provision and Application in Stimulating Additional Savings for Old Age*, „Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka” 2019, nr 3, https://doi.org/10.32088/0000_8.
- Pieńkowska-Kamieniecka S., Rutecka-Góra J., Kowalczyk-Rólczyńska P., Hadryan M., *Readability, Efficiency and Costliness of Individual Retirement Products in Poland*, „Quarterly Journal of Economics and Economic Policy” 2021, t. 16, nr 1, <https://doi.org/10.24136/eq.2021.002>.
- Pleśniak A., *Konsekwencje przemian demograficznych w świetle adekwatności i stabilności systemów emerytalnych*, „Studia Ekonomiczne” 2014, nr 167 [Polityka społeczna wobec przemian demograficznych].
- Polakowski M., *Społeczne i ekonomiczne konsekwencje starzenia się społeczeństw a główne kierunki reform systemów emerytalnych w Europie*, „Studia BAS” 2012, nr 2(30) [Starzenie się społeczeństwa polskiego, red. G. Ciura, W. Zgliczyński].
- Preston S.H., Stokes A., *Sources of Population Aging in More and Less Developed Countries*, „Population and Development Review” 2012, t. 38, nr 2, <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2012.00490.x>.
- Rooij van M.C.J., Lusardi A., Alessie R.J.M., *Financial Literacy, Retirement Planning and Household Wealth*, „The Economic Journal” 2012, t. 122, nr 560, <https://doi.org/10.1111/j.1468-0297.2012.02501.x>.
- Russel P., *Wpływ zmian demograficznych na system emerytalny w Polsce*, „Infos” 2016, nr 3(207).
- Słowińska M., *Wykorzystanie testu chi-kwadrat w badaniach preferencji żywieniowych konsumentów*, „Nauki Inżynierskie i Technologie” 2019, nr 1(32), <https://doi.org/10.15611/nit.2019.1.02>.
- Szumlicz T., *System zabezpieczenia emerytalnego po 10 latach. Jaki powód sporu o OFE? Głos w dyskusji*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 5–6.
- Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Informacja o stanie rynku emerytalnego w Polsce na koniec 2021 r.*, Warszawa 2022.
- Walczak D., Pieńkowska-Kamieniecka S., *Gender Differences in Financial Behaviours*, „Inżynierinè Ekonomika” 2018, t. 29, nr 1, <https://doi.org/10.5755/j01.ee.29.1.16400>.
- Yao R., Cheng G., *Millennials' Retirement Saving Behavior: Account Ownership and Balance*, „Family & Consumer Sciences” 2017, t. 46, nr 2, <https://doi.org/10.1111/FCSR.12241>.
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2016*, 2017.
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Ważniejsze informacje z zakresu ubezpieczeń społecznych 2021*, 2022.
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Wiedza i postawy o ubezpieczeniach społecznych. Raport z badań*, Warszawa 2016.

Dokumenty urzędowe

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 26 marca 2020 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2021 poz. 326).

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 marca 2021 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2021 poz. 307).

Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 28 marca 2022 r. w sprawie tablicy średniego dalszego trwania życia kobiet i mężczyzn (M.P. 2022 poz. 372).

Strony internetowe

Bank Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>.

Bank Danych Makroekonomicznych Głównego Urzędu Statystycznego, <https://bdm.stat.gov.pl>.

Eurostat, *At Risk of Poverty Rate by Poverty Threshold, Age and Sex – EU-SILC and ECHP Surveys [ilc_li02]*, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li02.

The World Bank, <https://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>.